

posmatra kao roba za izvoz čime je, dalje, moguće dovesti u vezi sa kategorijom world music koju autori pre posmatraju kao marketinšku kategoriju nego kao žanr muzike.

Završna razmatranja autorka koristi da još jednom istakne da različiti pojedinci muzici mogu pridodati različita značenja, kao i to da ona izražava određeni identitet, tj. identitete, te da se oni ne mogu izgubiti, kako to smatraju kritičari globalizacije, budući da je reč o fluidnom konceptu. Ono što jeste moguće odnosi se na mogućnost transformacije, tj. prelaznja iz oblika u oblik. Autorka zaključcima pridodaje i stav da ni u odnosu između tradicije i modernizacije, tj. upotrebe tradicionalnog i *prakse miksovanja i hibridizacije* nema kontrasta. "Kako je i sama tradicija svojevrsan "miks", tako je i world music samo jedan "miks miksova" (str. 137). Dalje, autorka izvodi i zaključak da su kategorizacije pre lokalne nego globalne, te da ih kao takve treba i posmatrati, i da kategorije kao što su muzika sveta i etno muzika valja shvatiti kao relativne, ne apsolutne zbog čega autorka podseća na Oberov stav da muzika nikada nije bezazlena i da zapravo govori o društvu i vremenu u kome je nastala.

Ljubica Milosavljević

O nekim obredima i raznolikim demonima

Povodom knjige Danijela Sinanija, Demoni i rituali: periodični rituali i demonologija narodne religije Srba. Beograd. Srpski geneaološki centar, 2013.

Narodna religija je bez dileme jedna od najplodnijih oblasti proučavanja domaće etnologije i antropologije. Brojni

autori dali su svoj doprinos ovoj temi, neki kroz etnografiju i terenska istraživanja, drugi kroz analizu i teorijsku interpretaciju već prikupljenih podataka o religijskim fenomenima. Retki su, međutim, istraživači koji su značajan doprinos dali na oba fronta. Danijel Sinani, redovni profesor na Odeljenju za etnologiju i antropologiju, je kroz objavljivanje pet monografija i velikog broja priloga i članaka iz uže naučne oblasti narodne religije Srba, sebe etablirao kao jednog od vodećih antropologa u ovoj oblasti u istoriji discipline. Monografija *Demoni i rituali* predstavlja uspešan pokušaj sistematizacije i kritičkog osvrta na dosadašnje teorijske pristupe i interpretacije pojedinih običaja iz domena periodičnih rituala i demonologije. Autor istovremeno prepoznaje promene u narodnoj religiji uzrokovane njenim prilagođavanjem novim uslovima urbane sredine i postavlja putokaze i smernice za buduća istraživanja starih problema koji zahtevaju novu etnografsku građu i nove analitičke pristupe.

U najopštijem smislu, monografija se sastoji iz dve tematske celine. Prva se bavi cikličnim običajima vezanim za Božić, Duhove, porodičnu i seosku slavu. Autor svakom od ovih rituala pristupa kroz opis forme i strukture, na koji se nadovezuje prikaz hronološkog toka proučavanja sa osvrtom na najznačajnije autore i njihove analize. Ovakvo sistematično izlaganje, uz odlično poznavanje istorije srpske etnologije, omogućava autoru da naglasi sve mane i prednosti pristupa pojedinih istraživača, izbegavajući zapadanje u zamku utvrđivanja istinitosti ili gradacije preciznosti njihovih hipoteza. To ne znači da stav pisca ostaje skriven iza vela proklamovane objektivnosti i nepoznat čitaocima, naprotiv! Autor na kraju svakog poglavlja rezimira najmanje osporene pretpostavke i nudi svoja opažanja i

zaključke, stavljajući akcenat na kontekst u kome su teoretičari istraživali i definišući relativizaciju kao neophodnost u slučaju nedostatka pouzdanih pisanih izvora. Pomeranje fokusa sa otkrivanja porekla rituala u dijahronijskoj perspektivi, na otkrivanje njegove funkcije u sinhronijskoj, identifikovano je u studiji kao prekretnica u etnološkim istraživanjima, i u tom pogledu prepoznaje se značajan uticaj tekstova Dušana Bandića na struktural-funkcionalistički pristup koji autor primenjuje u pojedinim interpretacijama.

U prvom poglavlju koje za temu ima Božić, autor razmatra tri različita pristupa tumačenju značenja i porekla ovog praznika, predstavljena kroz teorijske koncepte Sime Trojanovića, Veselina Čajkanovića i Špire Kulišića. Sinani smatra da su ovi autori ostali dosledni svojim teorijskim okvirima, pri čemu je prvi Božićne rituale posmatrao kao tragove kulta vatre ili solarnog kulta, drugi kao dokaz kulta predaka, a poslednji kao agrearni kult tj. primer uticaja društvenog uređenja i oblika privređivanja na kreiranje religijske predstave. Kritički pogled u ovom poglavlju usmeren je na način na koji autori biraju delove etnografskih zapisa koji se uklapaju u njihove postavke i potpuno zanemaruju one druge, te se povremeno stiče utisak da gotovo govore o različitim praznicima. Pored toga, Sinani odbacuje isključivost i jednostranost ovih tumačenja, napominjući da su fenomeni iz domena narodne religije najčešće jako kompleksni i višeslojni, te da u sebi neretko kriju tragove nekoliko kultova. U tom smislu autoru je bliska pretpostavka da su proksimitet zimskog solsticija i Božića nezanemarljivi pokazatelji povezanosti ovog rituala sa solarnim kultom. Sa druge strane viđenje Badnjeg dana i badnjedanske večere kao jednog oblika zadušnica i daća, po mišljenju autora, potkrepljeno je veoma ube-

dljivom argumentacijom. Konačno, Sinani ističe da pojedini elementi rituala poput obrednog hleba i simboličnog sejanja žita, nedvosmisleno ukazuju na prisutnost tragova agrearnog kulta. Ovi stavovi autora navode na zaključak da jednostrano tumačenje obreda kao manifestacije samo jednog kulta otvara više pitanja nego što nudi odgovora.

Naredni praznik kome je posvećena pažnja je Duhovi, preciznije ritual padanja u trans žena poznatih kao rusalje. Nakon izlaganja detaljne etnografije samog rituala, ponuđen je kritički prikaz svih autora koji su se bavili ovom temom, od medicinske argumentacije lekara i psihijatara koji akcenat stavljaju na oboljenja, neuroze i komplekse "tipične" za stanovništvo u istočnoj Srbiji, sve do etnološke analize Dušana Bandića koji u ovom obredu prepoznaje elemente šamanističkog rituala koji omogućava formiranje "društveno prihvatljivog kanala za društveno neprihvatljive oblike ponašanja". Sinani smatra da ovaj ritual pripada kultu opsednutosti i prezentuje bogatu argumentaciju koja svedoči o činjenici da odnosi moći, koji su u patrijarhalnoj zajednici na strani muškaraca, stoje u pozadini ovakvog ponašanja. Žene ovakvim ritualnim ponašanjem iskazuju bunt i nezadovoljstvo svojim položajem i zavisno od stepena profesionalizacije, kreiraju mehanizam vertikalne društvene pokretljivosti u uslovima u kojima drugi vidovi socijalne prohodnosti ostaju van njihovog domašaja. Sinani pored detaljne razrade sopstvenih ideja vezanih za ovaj obred začetih u ranijim studijama, po prvi put u stručnoj literaturi rusaljski obred posmatra s aspekta obreda prelaza i pokazuje kako se njegovi elementi gotovo savršeno uklapaju u strukturu predloženu od strane Arnolda Van Genepa.

Treće poglavlje posvećeno je porodičnoj slavi. Autor nas upoznaje sa teorija-

ma o poreklu ovog običaja koje variraju od kulta herosa i grčkih uticaja, preko romanskih uticaja i kulta Lara, sve do uloge crkve, Svetosavskog kulta i Čajkanovićevo viđenja slave kao manifestacije kulta predaka i tragova obožavanja starog srpskog nacionalnog Boga. Ivan Kovačević je, po mišljenju autora, akcentirao proučavanja istorije elemenata slave preusmerio na značaj istorije sastavljanja elemenata ovog obreda u jednu običajnu celinu i prvi prepoznao neiskorišćen potencijal sinhronijskog istraživanja, koji će ubro nakon toga u svojoj funkcionalnoj analizi primeniti Dušan Bandić. Za razliku od svih dotadašnjih autora, Bandić se problematikom porodične slave pozabavio u kontekstu savremenih uslova, apostrofirajući distinktivne funkcije i elemente kojima se ovaj ritual izdvaja od ostalih religijskih obreda. Sinani pojašnjava Bandićevo viđenje slave kao posebnog vida ustanove gostoprimitstva čija je *differentia specifica* periodičnost tj. cikličnost, čime se održava unutrašnja kohezija grupe, kao i njegovo predstavljanje slave kao sredstva društvenog označavanja prilikom sklapanja matrimonijalnih odnosa, pitanja nasleđstva ili etničke identifikacije. Autor je na liniji sa Bandićevim stavovima, pri čemu ističe značaj proučavanja ovog obreda u sadašnjem kontekstu i naglašava neophodnost istraživanja promena koje su nastupile u njegovoj formi i sadržini, naročito u urbanom okruženju.

Četvrto poglavlje posvećeno je seoskoj slavi i njenim varijacijama, zavetini i opštinskoj slavi. Kroz različite teorijske pristupe i analize pojedinih elemenata poput zapisa i litije, čitaocima su predstavljani uticaji kulta predaka, kulta mrtvih i agrearnih rituala i objašnjene sličnosti i razlike između ovog obreda i porodične slave. Autor dalje razmatra pitanje savremenog proslavljanja opštinske

slave u kontekstu političke upotrebe i izmišljanja tradicije na primeru opštine Čukarica, odnosno pokazuje kako proces revitalizacije religije može da postane uspešan način simboličkog odvajanja od prethodnih struktura vlasti i kreiranja "tradicije" kojoj se treba "vratiti".

Druga tematska celina započeta je verovatno najznačajnijim poglavljem u monografiji u kome se prvi put u domaćoj antropološkoj literaturi, na jednom mestu, razmatraju teorijsko metodološki aspekti domaće demonologije i dosadašnjih dostignuća na tom planu. Autor svoju pažnju usmerava na predstavu i zabludu da je ovaj fenomen u domaćoj etnologiji iscrpno istražen zbog brojnih studija koje, letimično ili nedovoljno teorijski potkovan, dolaze u kontakt sa temom i prepoznaje razloge postojanja velikih praznina, nedorečenosti i pogrešnih pretpostavki. Predstavljani su uvidu u demonologiju Tihomira Đorđevića, Veselina Čajkanovića i Slobodana Zečevića. Đorđević je opisan kao autor koji se prvenstveno bavio deskripcijom i sistematizacijom verovanja u demonska bića, izostavljajući interpretaciju, osim na nivou komparacije sa drugim susednim ili "klastičnim" narodima, sa ciljem utvrđivanja porekla verovanja. Autor smatra da je i Čajkanović na sličnom tragu u svojim studijama koje za temu imaju demonologiju, prvenstveno pokušavajući da rekonstruiše poreklo verovanja kroz komparaciju sa sličnim predstavama kod drugih indoevropskih naroda. Ideja koja stoji u pozadini ovih pretnuća je pokušaj rekonstrukcije stare srpske religije i mitologije u čijim osnovama stoji manistički kult. Konačno, autor pažnju usmerava na Slobodana Zečevića i njegovu tipologiju mitskih bića, prvu ove vrste u domaćoj literaturi. Sinani upućuje na brojne nedostatke, poput neujednačenosti kriterijuma, korišćenje funkcije i porekla kao dva

kriterijuma u jednoj klasifikaciji, postojanje više vrsta demonskih bića koja se mogu svrstati u nekoliko različitih kategorija, nepreciznosti njihovih naziva, postojanje kategorije "ostalnih" demona u koju su smeštena verovanja o bićima koja se nisu uklapala u ostale grupe itd. Autor navodi i nedostatak određenih demonskih bića i kategorija poput osoba sa privremenim demonskim osobinama, kao i određena zanimanja, srodničke odnose i etničku pripadnost kojima se pripisuju demonske karakteristike. Stiće se utisak da kritike upućene tipologiji nemaju za cilj diskreditovanje autora, već upozoravanje budućih istraživača na poteškoće sa kojima se mogu susresti u pokušaju utvrđivanja tipova verovanja iz oblasti demonologije. U nastavku Sinani svoju pažnju posvećuje autorima novije generacije, koje karakteriše napuštanje istraživanja porekla kao cilja i premeštanje fokusa na uloge koju takva verovanja imaju u društvu. Autor upozna je čitaoca sa osnovama prostorno-vremenske analize Dobrile Bratić, funkcionalne analize Dušana Bandića, struktural-funkcionalne interpretacije Ivana Kovačevića i "demonologije roda" Lidije Radulović. Autor zaključuje ovo poglavlje, savetima za formiranje osnovnih načela u budućim studijama demonologije. Možemo da pretpostavimo da će ova sistematizacija koja ima pionirski karakter, biti neophodna polazna osnova svih budućih istraživača u ovoj oblasti.

U narednim poglavljima Sinani je analizirao način na koji su u domaćoj etnološkoj literaturi analizirana konkretna demonska bića poput vampira, vile i demona vremenskih (ne)prilika. Đorđevićev rad na temu vampirizma, iako lišen analitičkog okvira, autor prepoznaje kao značajan, prvenstveno zbog obimnog empirijskog materijala i poglavlja posvećenog obmanama koje su vezane za poja-

vljivanje vampira i njegovu seksualnu aktivnost. Čajkanović je, sa druge strane, dosledan svojim teorijskim stavovima i on vampira vidi kao oblik preanimističkog demona, usmeravajući pažnju na vukodlaka kao oblik vampira koji je tipično srpski i povezujući njegove karakteristike sa nacionalnim Bogom. Svoju bliskost sa stavovima Bandića autor pokazuje i u ovom poglavlju prihvatajući njegovu komunikacijsku i funkcionalnu analizu o vampiru kao jednu od najbolje napisanih i najznačajnijih studija na ovu temu u svetu. Sinani detaljno i pregledno obrazlaže utemeljenost Bandićevih pretpostavki, prihvatajući njegovu tezu da na simboličkom planu, ubijanje vampira predstavlja društvenu kontrolu aberantnih pojedinaca. Poglavlje je zaključeno stavovima Lidije Radulović koja u vampiru prepoznaje aspekte osujećenog muškog pretka i muškog seksualnog potencijala.

Slično prethodnom poglavlju, segment o vilama započinje predstavljanjem Đorđevićevog doprinosa sistematizaciji materijala i njegovim poređenjem verovanja u našem narodu sa verovanjem u novogrčke nereide. Čajkanovićeva tumačenja opisana su kao upoređenje htonskih karakteristika koje poseduju predstave o vilama i njihovih aspekata koji sugerišu da je reč o demonima prirode, pri čemu je naglašena sličnost funkcija ovih mit-skih bića, sa funkcijama pripisanim Artemidi. Rekapitulacija stavova Slobodana Zečevića otkriva njegovu ideju o vilama kao panevropskom nasleđu i markira značaj vilinskog okrilja u tumačenju njihove funkcije. Sinani u nastavku obrazlaže rezultate sopstvenog terenskog istraživanja na ovu temu, pokazujući da su verovanja o vilama još uvek prisutna u našem narodu. Služeći se strukturalnim binarnim opozicijama, autor demonstrira način na koji verovanja u vilu zapravo

uređuju, na simboličkom planu, odnose moći na relaciji muško-žensko. U duhu komunikacijske analize vampira, zaključuje se da je reč o društvenoj kontroli aberantnog ponašanja žena u tradicionalnoj patrijarhalnoj kulturi.

Poslednje poglavlje u monografiji posvećeno je demonskim bićima i bićima koja poseduju demonske osobine, za koje se veruje da učestvuju u regulisanju atmosferskih pojava i vremenskih prilika. Predstave o ali, zmaju i zduhaću rekonstruisane su prvenstveno na osnovu tekstova Trojanovića, Čajkanovića i Zečevića. U analizi ovakvih verovanja, autor se oslanja na funkcionalnu analizu Ivana Kovačevića koji u verovanjima o zduhaću prepoznaje kanal za vertikalnu društvenu mobilnost koji omogućuje osobama koje se ne uklapaju u ideal-tipski model "junaka" da zauzmu značajne društvene položaje; kao i na analizu Dušana Bandića, koji u sukobu gradonosaca i gradobranitelja prepoznaje sukob prin-

cipa dobra i zla, pri čemu su ova bića istovremeno dvofunkcionalna, jer za svoju lokalnu sredinu predstavljaju odbranbenu, a za susedne destruktivnu snagu, pa se sukob prenosi na širi društveni plan sukoba sopstvene i "druge" društvene zajednice.

Ova monografija predstavlja veoma značajnu studiju koja sistematizuje dosadašnja teorijska i etnografska saznanja o obrazloženim temama i predlaže osnovne konture u okviru kojih buduća istraživanja treba da se kreću. Način na koji autor vlada literaturom i koncizno obrazlaže najveće prednosti i mane istraživačkih pristupa i stavova o ritualima i demonologiji, može da bude prijemčiv kako za stručnu akademsku javnost i studente, tako i za širu čitalačku publiku. Stiće se utisak da će ova monografija predstavljati nezaobilaznu polaznu osnovu za sva buduća istraživanja u ovim oblastima.

Mladen Stajić